

JÓZEF RYZNAR, JULIAN KALINOWSKI
Akademia Rolnicza we Wrocławiu

KREDYTY INWESTYCYJNE CZYNNIKIEM WSPIERAJĄCYM ROZWÓJ GOSPODARSTW ROLNYCH

Gospodarka polska, poczynawszy od przełomu lat 1989/90, znajduje się w ciągłej transformacji od planowanej centralnie do rynkowej, na którą dodatkowo wywierają wpływ coraz bliższe perspektywy wejścia Polski do Unii Europejskiej. Zjawiskom tym podlegają indywidualne gospodarstwa rolne. Dokonują się w nich przeobrażenia mające na celu powiększenie skali i podniesienie jakości produkcji, wzrost efektywności ekonomicznej lub ułatwienie i uproszczenie pracy [1,2,3,5]. Jedną z form wspierania realizacji zamierzeń modernizacyjnych jest możliwość skorzystania z kredytów [4].

Przedmiotem badań zaprezentowanych w artykule była modernizacja gospodarstw rolnych w następstwie podjętych kredytów inwestycyjnych. Celem poznawczym jest ukazanie ich wpływu na zakres zmian w gospodarstwach. Cel użyteczny polegał na wskazaniu w pracy doradczej możliwości poczynania modernizacyjnych wspierających rozwój gospodarstw rolnych.

Badania zostały przeprowadzone w jednolitych warunkach przyrodniczo-ekonomicznych w południowej i środkowej części województwa wrocławskiego. Znajdowało się w niej 14 946 gospodarstw w różnych grupach obszarowych (tab. 1).

Liczebność indywidualnych gospodarstw rolnych
w województwie wrocławskim

Tabela 1

Wyszczególnienie	Grupy obszarowe gospodarstw w ha UR						
	1-5	5-10	10-15	15-20	20-50	pow. 50	razem
Liczba gospodarstw w województwie:	15619	7901	3610	1420	1420	390	30360
- struktura (%)	51,45	26,02	11,89	4,68	4,68	1,28	100,00
Liczba gospodarstw w rejonie badań:	7443	4349	1810	607	563	174	14946
- struktura (%)	49,80	29,10	12,11	4,06	3,77	1,16	100,00

Źródło: Obliczenia własne.

W latach 1994 do 1996 roku z kredytów inwestycyjnych z dopłatą Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR) skorzystało 1600 gospodarstw (tab. 2).

Tabela 2

Dobór gospodarstw do badań

Wyszczególnienie	Rok pobrania kredytu			
	1994	1995	1996	razem
Gospodarstwa w woj. wrocławskim podejmujące kredyty inwestycyjne z dopłatą ARiMR	213	395	992	1600
Gospodarstwa w rejonie spełniające kryteria metodyki	43	84	107	234
Gospodarstwa objęte badaniami szczegółowymi	30	35	48	113
Gospodarstwa kontrolne	x	x	x	30

Źródło: obliczenia własne.

Dążąc do ustalenia liczebności gospodarstw do badań szczegółowych, przyjęto założenia:

1. Gospodarstwa muszą posiadać zbliżoną powierzchnię i być typowe w tym środowisku. Stąd badania zlokalizowano w gospodarstwach w przedziale 10 do 15 hektarów.
2. Biorąc pod uwagę równowagę pomiędzy mężczyzną a kobietą w podejmowaniu decyzji gospodarczych, w rodzinie nie mogło być więcej niż troje i nie mniej niż dwoje dzieci.

Ze wskazanej liczby (1600) gospodarstw korzystających z kredytów w kolejnych latach 1994, 1995, 1996 kryteria założeń metodycznych spełniało odpowiednio 43, 84, 107 gospodarstw. Z tych wielkości do badań szczegółowych metodą losową wybrano 30, 35, 48 obiektów. Pobrały one kredyty inwestycyjne (z dopłatami do oprocentowania ze środków ARiMR) na zakup ziemi, ciągników i maszyn rolniczych. Tak utworzono trzy grupy gospodarstw z trzy, dwu i jednorocznym okresem kredytobrania. Dla porównania utworzono grupę z 30 gospodarstw o tych samych parametrach, lecz niekorzystających z kredytu.

W zbieraniu materiału badawczego skorzystano z kwestionariusza wywiadu z rolnikami, pozyskując dane dotyczące rodzin oraz zmian modernizacyjnych w gospodarstwach. Stosowano także metody obserwacji uczestniczącej, rozmów kierowanych i dyskusji, które pozwoliły na wzbogacenie danych z kwestionariusza. Przeprowadzono wywiady z urzędnikami banków oraz z doradcami Wojewódzkiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego (WODR), opracowującymi biznes plany dla uzyskania kredytu. Korzystano z zapisów rolników odnośnie wydatków i dochodów. Zebrany materiał badawczy dotyczył tych cech gospodarstw i zdarzeń, jakie miały w nich miejsce w okresie jednego roku - 1996. Materiały gromadzono od grudnia 1996 do marca 1997 roku.

W opracowaniu materiałów badawczych zostały zastosowane metody jakościowe powszechnie stosowane w ekonomice rolnictwa, statystyce i doradztwie rolniczym. *Kwalifikacje zawodowe* obliczono metodą punktową opracowaną przez M. Jerzaka, gdzie za jedną jednostkę kwalifikacyjną przyjęto wykształcenie na poziomie zasadniczej szkoły rolniczej. Metodę tę uzupełniono o staż pracy. Wyrazić to można wzorem:

$$Kw = Wsz + Sp$$

gdzie: *Kw* - kwalifikacje zawodowe,
Wsz - poziom wykształcenia szkolnego,
Sp - staż pracy.

Innowacje rolnicze przyjęte w gospodarstwach również wyrażono w punktach. Ich oddziaływanie i ranga zależą od wielkości gospodarstwa i urodzajności występujących w nim gleb. Wskaźnik syntetyczny innowacji obliczono jako iloczyn wszystkich punktów innowacyjnych, ilości ha UR i wskaźnika bonitacji gleb, zgodnie z następującym wzorem:

$$In = Ip \times Wb \times P$$

gdzie: *In* - wskaźnik syntetyczny innowacji,
Ip - suma punktów innowacji w gospodarstwie,
Wb - wskaźnik bonitacji,
P - powierzchnia gospodarstwa w ha UR.

Intensywność pracy doradczej wyliczono metodą punktową. Poszczególne działalności przeliczono na punkty, przyjmując różną ich liczbę, zależnie od stopnia trudności w realizacji, np. za: szkolenie, konkurs, lustrację pól, pokaz, demonstrację, wycieczkę, doświadczenie rolnicze - 2 punkty, wystawę - 1 punkt, sporządzenie planu przedsięwzięcia gospodarczego (biznes planu) - 10 punktów. Przyjęto wzór:

$$W = x_1 d_1 a_1 + x_2 d_2 a_2 + \dots + x_n d_n a_n$$

gdzie: *W* - wskaźnik intensywności pracy doradczej,
x - liczba działalności,
d - rodzaj działalności,
a - współczynnik działalności.

Poziom intensywności organizacji obliczono również metodą punktową według wzoru:

$$I_{r+z} = I_r + I_z$$

gdzie: *I_{r+z}* - intensywność organizacji gospodarstwa,
I_r - suma iloczynów (*p x s*),
I_z - suma iloczynów (*q x t*);

przy czym:

p - procentowy udział powierzchni zasiewów roślin polowych oraz powierzchni trwałych użytków zielonych w ogólnej powierzchni UR,

- s* - współczynnik intensywności w produkcji roślinnej,
- q* - liczba sztuk dużych zwierząt poszczególnych gatunków
w przeliczeniu na 100 ha użytków rolnych,
- t* - współczynnik intensywności w produkcji zwierzęcej.

W opracowaniu została zastosowana analiza pozioma dla określenia różnic między gospodarstwami korzystającymi z kredytu inwestycyjnego oraz nie korzystającymi z tego rodzaju źródła finansowania. Wszystkie dane liczbowe dotyczące obiektów badawczych charakteryzują wyniki osiągnięte w roku 1996.

Ze względu na brak rachunkowości w gospodarstwach obliczono kategorie ekonomiczne (dochód rolniczy, dochód osobisty, produkcję końcową, produkcję towarową) na podstawie prowadzonych przez rolników zestawień wydatków i dochodów, stąd mają one charakter szacunkowy.

Przeprowadzono rachunek korelacji prostej dla określenia zależności statystycznych między wysokością podjętych kredytów inwestycyjnych a wybranymi cechami gospodarstw. Miarą korelacji między zmiennymi o zależności liniowej jest tzw. współczynnik korelacji „*r*”, który przyjmuje wartość w przedziale od (-1) do (+1) [3]. Sposób postępowania polega na porównaniu obliczonej wartości współczynnika „*r*” ze współczynnikiem teoretycznym „*r*” przy założonym poziomie istotności. W analizie statystycznej stosowanej w rolnictwie stosuje się wartość $\alpha = 0,05$. Dla obliczenia związku korelacyjnego zastosowano metodę najmniejszych kwadratów. Zależność między badanymi cechami (zmiennymi) może mieć różny charakter, jeśli $r \leq r_t$ korelacja jest nieistotna, przy $r > r_t$ istotna. Jeśli $r > r_t$ o 30% mamy do czynienia z niską korelacją, gdy $r > r_t$ od 30 do 60% średnią, jeśli różnica zawiera się w przedziale od 60 do 100%, korelacja jest wysoka.

W przeprowadzonym rachunku korelacji prostej za zmienną niezależną przyjęto wysokość zadłużenia kredytem inwestycyjnym w zł/ha UR w 1996 r. Jako zmienne zależne wzięto do obliczeń następujące cechy gospodarstw: wyposażenie w siłę roboczą (RP/100 ha UR), kwalifikacje zawodowe rolników (jedn. kw.), umaszynowanie (zł/ha UR), wyposażenie w siłę pociągową (JP/100ha UR), obsadę inwentarza żywego (SD/100 ha UR), intensywność organizacji gospodarstwa (pkt), zużycie nawozów mineralnych (kg/ha UR), dochód rolniczy brutto (zł/ha UR), przyjęte innowacje (pkt/gospodarstwo), wskaźnik intensywności pracy doradczej (pkt/gospodarstwo).

Wyniki badań

Warunki glebowo-klimatyczne występujące na tym obszarze są korzystne dla prowadzenia działalności rolniczej. Charakteryzują się lepszymi parametrami niż przeciętne wielkości dla województwa wrocławskiego. Warunki te sprzyjają

uprawie pszenicy, buraków cukrowych, ziemniaków i warzyw. Stwarzają dobre możliwości do chowu inwentarza gospodarskiego.

Działalnością doradczą na terenie województwa zajmuje się wiele podmiotów, jednakże zasadniczy trzon stanowią służby terenowe Wojewódzkiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego (WODR) we Wrocławiu. Ich praca ukierunkowana jest na zaspokajanie potrzeb rolników i realizacji polityki ekonomicznej państwa wobec wsi i rolnictwa. Do głównych zadań służb należy: pomoc w modernizowaniu gospodarstw rolnych i rozwijanie dodatkowej działalności gospodarczej, wspomaganie samoorganizacji społeczności wiejskiej w tworzeniu struktur gospodarczych, edukacja rolników i członków ich rodzin, kreowanie liderów przedsiębiorczości, wspieranie zmian struktury agrarnej, wspieranie procesów rozwoju obszarów wiejskich, udział w tworzeniu programów przestrzennego zagospodarowania i rozwoju wsi, gmin, województwa i regionu.

Rodziny w badanych gospodarstwach mają charakter trójpokoleniowy. Średni wiek kierowników grup gospodarstw zasadniczych wynosi 37, a grupy kontrolnej 41 lat. Wiek nie stanowi elementu różnicującego. Są to ludzie ustabilizowani pod względem zawodowym i społecznym, zdolni do podejmowania zadań długofalowych. Ich kwalifikacje zawodowe mierzone metodą punktową wahają się od 1,88 do 1,97 jednostki kwalifikacyjnej. Średnia powierzchnia prowadzonych gospodarstw wynosi 13,8 ha UR, a obsada zwierząt gospodarskich 34,6 SD/100 ha UR. Intensywność pracy doradczej na gospodarstwo mierzone metodą punktową w pierwszym roku po podjęciu kredytu jest wyższa o 64%, a w drugim i trzecim roku o 15%, w zestawieniu z grupą kontrolną. Większa intensywność pracy doradczej w gospodarstwach grup zasadniczych świadczy o konieczności pomocy w adaptowaniu określonych nowości w gospodarstwach. Do najważniejszych motywów podjęcia kredytów należą: korzystne warunki kredytowania (56,6%), chęć powiększenia areалу gospodarstwa (46,0%), powiększenie dochodów (27,4%), ułatwienie i usprawnienie organizacji pracy (26,5%), modernizacja technologii (16,8%). Warto zauważyć, że powiększenie dochodów nie stanowi pierwszej lokaty, lecz chęć modernizowania gospodarstw.

Modernizowane gospodarstwa rolne pociągają znaczne nakłady finansowe. Ze względu na szczupłość własnych środków rolnicy pokrywają kredytami zakup ziemi i maszyn. Największe zadłużenie kredytem inwestycyjnym w zł/ha UR występowało u rolników, którzy uruchomili go w 1996 roku. Było ono wyższe o 8 do 14% niż w pozostałych analizowanych grupach. Przekraczało znacznie wysokość zadłużenia ogółu gospodarstw o powierzchni 10 do 15 ha w województwie wrocławskim wynoszącym 301 zł /ha UR. Ułatwieniem dla rozpoczynających zadłużenie w 1996 roku była roczna karencja w spłacie rat kredytowych. Ci z 1995 roku spłacali 1502 zł/gospodarstwo, natomiast z 1994 roku 1170 zł. Ewidentną wartością kredytów był wzrost areалу UR w gospodarstwie, który dla kolejnych lat (1994, 1995, 1996) wynosił odpowiednio:

27,4, 37,3 i 20,4%. Na ciągniki i maszyny rolnicze w 1996 roku przeznaczono ogółem 39,2% kredytu. Rolnicy o stażu 3-letnim kredytowania przystąpili do budowy wiat i suszarni ziarna.

Powiększenie areалу użytkowanej ziemi oraz zwiększenie parku maszynowego wyzwoliło potrzeby przypomnienia, rozszerzenia i uzupełnienia wiedzy rolniczej dla skutecznego prowadzenia modernizacji gospodarstw. Wyzwalają się one stale, na co wskazuje grupa kontrolna. Jednakże nowa sytuacja powstała pod wpływem kredytów rozszerza zainteresowania rolników wobec zaistniałego zadłużenia. Potrzeby w zakresie wiedzy rolniczej dla tych w pierwszym roku po zaciągnięciu kredytu były wyższe o 25,5%, dla drugiego roku o 12,3%, a trzeciego roku o 5,9% w zestawieniu z grupą kontrolną.

Zapoczątkowany proces modernizacji gospodarstw przez powiększenie trwałych środków produkcji wyzwala też potrzeby wprowadzania względnie usprawniania procesów technologicznych. Wyrazem ich zaspokojenia są wprowadzone innowacje (tab. 3).

Struktura innowacji ogółem (%)

Tabela 3

Lp.	Zakres innowacji	Rok pobrania kredytu				Grupa kontrolna
		1994	1995	1996	średnia	
1.	Produkcja roślinna	39,34	38,12	35,58	37,41	34,86
2.	Produkcja zwierzęca	7,06	9,22	10,35	9,12	6,48
3.	Mechanizacja	13,11	14,24	21,67	17,02	6,48
4.	Budownictwo	3,03	1,68	3,23	2,68	1,62
5.	Ekonomika i organizacja gospodarstw	35,81	38,54	42,38	39,83	30,28
6.	Gospodarstwo domowe	26,73	25,14	18,44	22,80	20,28
7.	Pozostałe innowacje	0,00	0,84	0,32	0,40	0,00
8.	Ogółem na 1 gospodarstwo	125,08	127,78	131,97	129,26	100,00

Źródło: Obliczenia własne.

Potrzebne nakłady materiałowo - pieniężne były realizowane ze środków własnych, podobnie jak w grupie kontrolnej. W zasadniczych grupach (z lat 1994, 1995, 1996) były wyższe o 25,0, 27,8 i 29,3%. Świadczy to o dydaktycznym charakterze kredytu, który wyzwolił wprowadzenie innych elementów modernizacyjnych gospodarstw.

Dokonując przeglądu wybranych wyników produkcyjnych: zbóż, buraków, ziemniaków dostrzega się nieco wyższe wartości z uzyskanych plonów u rolników kredytobiorców w zestawieniu z grupą kontrolną (tab. 4).

Wybrane wyniki produkcyjne

Tabela 4

Lp.	Wyszczególnienie	Rok pobrania kredytu				Grupa kontrolna
		1994	1995	1996	średnia	
1.	Plon 4 zbóż (dt/ha)	49,71	49,42	49,33	49,45	46,95
2.	Plon 4 zbóż (%)	105,88	105,26	105,07	105,32	100,00
3.	Plon buraków cukrowych (dt/ha)	464,97	464,34	458,24	461,19	464,22
4.	Plon buraków cukrowych (%)	100,16	100,03	98,71	99,35	100,00
5.	Plon ziemniaków (dt/ha)	264,00	260,93	259,21	261,58	246,86
6.	Plon ziemniaków (%)	106,94	105,70	105,00	106,00	100,00

Źródło: Obliczenia własne.

Przedstawiając plony we wskaźnikach procentowych nie można mówić o wyraźnej różnicy na korzyść grup zasadniczych. Biorąc pod uwagę wzrost ich areału pod wpływem kredytu zwiększył się plon przedstawianych upraw, co mogło zmienić wyniki ekonomiczne gospodarowania. Jednakże i one nie różniły gospodarstw z grup zasadniczych z grupą kontrolną (tab. 5).

Wybrane wyniki ekonomiczne na 1 gospodarstwo, w procentach

Tabela 5

Lp.	Wyszczególnienie	Rok pobrania kredytu				Grupa kontrolna
		1994	1995	1996	średnia	
1.	Dochód rolniczy brutto	101,40	100,60	100,55	100,79	100,00
2.	Dochód rolniczy netto	91,88	92,46	95,63	93,65	100,00
3.	Dochód osobisty	109,68	104,67	101,56	104,67	100,00
4.	Produkcja końcowa brutto	101,51	100,82	101,32	101,21	100,00
5.	Produkcja końcowa netto	102,06	100,39	101,34	101,24	100,00
6.	Produkcja towarowa brutto	101,45	100,48	101,18	100,93	100,00
7.	Towarowość	102,31	102,46	101,99	102,21	100,00

Źródło: Obliczenia własne.

Szukając wpływu podjętych kredytów inwestycyjnych na wyniki gospodarowania, sięgnięto po strukturę dochodu osobistego (tab. 6).

Istotną pozycję zajmuje część dochodu osobistego pochodząca z usług. Rolnicy nowo zakupionym rolniczym sprzętem wykonują usługi agrotechniczne i transportowe, które zwiększają ich dochód osobisty, jednakże przeznaczają go na spłatę rat kredytowych. Po ich zakończeniu, przy nie zmieniających się warunkowaniach, wpływ kredytów inwestycyjnych na wyniki gospodarowania kredytobiorców jest ewidentny.

Tabela 6

Struktura dochodu osobistego (%)

Lp.	Wyszczególnienie	Rok pobrania kredytu				Grupa kontrolna
		1994	1995	1996	średnia	
	Dochód osobisty w tym:	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
a.	- dochód rolniczy netto	57,17	60,28	64,26	61,06	68,24
b.	- dochody z usług	15,77	11,26	7,11	10,81	2,86
c.	- pozostałe dochody	27,06	28,46	28,63	28,13	28,90

Źródło: Obliczenia własne.

W celu określenia związku między podjętymi kredytami inwestycyjnymi a niektórymi cechami gospodarstw posłużono się rachunkiem korelacji. Tak więc wysokość kredytu a:

- umaszynowanie w gospodarstwie dało korelację istotną, dodatnią. Świadczy to o wykorzystaniu podjętych środków zgodnie z przeznaczeniem. Im wyższy kredyt tym nabywano ciągniki o wyższej mocy, równocześnie modernizowano pozostały park maszynowy. Wprowadzono bardziej wydajne maszyny, które miały większe zapotrzebowanie mocy. W efekcie rolnicy uzyskiwali odpowiednią terminowość i jakość zabiegów uprawowych, oszczędność kosztów eksploatacji.
- innowacje (korelacja dodatnia). Pozwoliły wprowadzić zmiany w gospodarstwach o charakterze modernizacyjnym w roku nabycia kredytu i latach następnych.
- intensywność pracy doradczej (korelacja dodatnia). Oddziaływania doradcze nasilone były w pierwszym roku pobierania kredytu i zawarte były już w biznes planach, czyli na etapie programowania działalności modernizacyjnych. Intensywność pracy doradczej była większa w pierwszym roku po podjęciu kredytu i malała u rolników z dwu i trzy letnim stażem kredytowania.
- zasoby siły roboczej (korelacja dodatnia). Rolnicy modernizując gospodarstwa z udziałem kredytów zamierzają efektywniej wykorzystać pozostającą do dyspozycji siłę roboczą.
- kwalifikacje zawodowe, intensywność organizacji gospodarstw, dochód rolniczy brutto (korelacja niska, dodatnia). Kredyt nie miał istotnego wpływu na te wielkości.
- obsada inwentarza żywego, poziom nawożenia mineralnego (związki nieistotne). Świadczą one o braku wpływu kredytu na wymienione zmienne w pierwszych latach po jego uruchomieniu.

Podsumowanie i wnioski

W obecnych uwarunkowaniach społeczno-gospodarczych proces modernizacji indywidualnych gospodarstw rolnych wynika z konieczności dostosowania się do zasad gospodarki rynkowej oraz zbliżenia do struktur Unii Europejskiej. W tym celu rolnicy zaciągają kredyty inwestycyjne. Pogląd o zmianach, jakie zaszły pod ich wpływem w gospodarstwach oraz roli, w tym doradztwa rolniczego, dostarczyły przeprowadzone badania. Zrealizowano je w jednolitych warunkach przyrodniczo-ekonomicznych, według wcześniej wyznaczonej metodyki.

Kredytobiorcami okazali się rolnicy o ukształtowanej pozycji społecznej. W pierwszej kolejności kredyty podejmowali bardziej odważni, podatni na innowacje. Po skorzystaniu z doświadczeń pierwszych sięgnęli po nie następni. Wszyscy rolnicy charakteryzowali się odpowiednim przygotowaniem zawodowym i zdolnością do podejmowania zadań długofalowych. Wykorzystując inwestycyjne kredyty preferencyjne powiększyli areał swoich gospodarstw średnio o 3 ha UR, a uzbrojenie techniczne mierzone umaszynowaniem wzrosło od 43 do 91 %, w zestawieniu z grupą kontrolną. W następstwie zaspokojenia potrzeb na środki trwale nastąpił wzrost średnio o 29% przyjętych innowacji ze środków własnych. Wprowadzone zmiany w gospodarstwach kredytobiorców przyczyniły się do zmiany struktury dochodu osobistego, co uwidacznia się w pozycji wpływu finansowego z usług. Przeprowadzone badania pozwalają sformułować następujące wnioski:

1. Pierwszymi rolnikami korzystającymi z kredytów inwestycyjnych okazali się ci, którzy posiadali:
 - ustabilizowaną pozycję rodzinno-zawodową,
 - kwalifikacje wyrażające się kompetencją zawodową,
 - chęć unowocześniania gospodarstw przez powiększanie ich areału i uzbrojenia technicznego.
2. Intensywność pracy doradczej w gospodarstwach kredytobiorców była wysoka w roku uruchomienia kredytu i zmniejszała się w latach następnych.
3. W wyniku podjętych kredytów nastąpiły korzystne zmiany polegające na:
 - powiększaniu się areału gospodarstw,
 - wzroście technicznego uzbrojenia,
 - podniesieniu się innowacyjności gospodarstw,
 - zwiększeniu się zapotrzebowania na wiedzę rolniczą.
4. Szukając logicznych związków i zależności w analizowanych parametrach gospodarstw rachunek korelacji prostej wykazał istotność między wysokością podjętego kredytu, a następującymi cechami:

- umaszynowaniem oraz wyposażeniem w siłę pociagową, jako oznaką wykorzystania kredytów zgodnie z przeznaczeniem,
- innowacjami, co wskazuje na ważną rolę kredytu w stymulowaniu innowacyjności w rolnictwie,
- intensywnością pracy doradczej, którą określał zakres przedsięwzięć inwestycyjnych prowadzonych w gospodarstwie,
- wyposażeniem w siłę roboczą, co świadczyło o zamiarach rolników wykorzystania jej zasobów w zmodernizowanych gospodarstwach.

LITERATURA

- [1] Duczkowska-Małysz K.: Interwencjonizm państwowy a proces modernizacji wsi i rolnictwa. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego nr 2, 1995, s. 5-17.
- [2] Herer W., Sadowski W.: Makroekonomiczne uwarunkowania modernizacji rolnictwa polskiego. Konferencja naukowa nt.: Polityka rolna - elementy polityki rozwoju gospodarczego Polski. PTE, Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa, Komitet Ekonomiki Rolnictwa PAN, Warszawa 12 listopada 1996 r.
- [3] Jagieliński R.: Stabilizacja rynku jako warunek rozwoju i modernizacji polskiego rolnictwa. Stan i perspektywy rynku rolnego w Polsce i możliwości jego stabilizacji. MRiGŻ, IERiGŻ, Warszawa 1995 r.
- [4] Ostrowski L.: Korzystanie z kredytów bankowych przez rodziny chłopskie w latach 1992 - 1996. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego nr 4, 1997, s. 23-35.
- [5] Oszmiańska M., Nawrot H.: Funkcjonowanie gospodarstw indywidualnych w warunkach gospodarki rynkowej. Mat. Konf. Naukowej nt.: Zmiany w ekonomicznym otoczeniu rolnictwa. Siedlce 1996 r.